

פרק שלישי

א. עשה דקודם הדיבור שאינו דוחה ל"ת, כי אינו דומיא דכלאים

אולם יש לישדא נרגא בכל זה"א. דהנה בשאגת אריה סי' נ"ו כתב, שלפי דברי הירושלמי שמוצא בתוס' קידושין דף ל"ח דלכך לא דחי עשה דמנה לא תעשה דחדש משום דהוי עשה שלפני הדיבור, אף לטבל שאינו טביל אלא למעשר"ב גם כן לא צריך קרא, דכיון דלא שייך דחיית עשה ממילא ידעינן דלא יצא משום דהוי מנה הבאה בעצירה.

ובראיה לי דיש לומר בפשיטות, דהא דמחלק הירושלמי לענין דחיות עשה ללא תעשה צין לפני הדיבור צין לאחר הדיבור, הטעם, משום דהא דעשה דוחה לא תעשה בכל החורה לא שמעינן אלא מכלאים צניצית, על כן מדמינן דומיא דכלאים צניצית דעשה דצניצית נאמרה לאחר הדיבור כמו הלאו דכלאים.

ויעויין בתוספות פסחים דף נ"ט דבחמור נגד הקל לא צעינן צעידנא. ואף שדבריהם ז"ל לענין דחיית עשה לעשה, כזר הוכחתי צמ"א דגם דחיית עשה ללא תעשה אס יש להעשה חומר נגד הלא תעשה דוח(ת) הלא

תעשה אף כשאינו צעידנא. והטעם, דהא דצריכים צעידנא משום דלא ידענא דחיית לא תעשה אלא מכלאים צניצית ועל כן צעינן דומיא דכלאים צניצית, אצל דחיית קל נגד חמור לא צריך לילפותא מכלאים צניצית ומסצרא אחיא ליה דחמור דוחה קל ממנה על כן אין חילוק צין צעידנא ללא צעידנא.

ומעתה יש לומר אף לפי שיטת הירושלמי הג"ל דעשה דקודם הדיבור אינו דוחה לא תעשה, היינו משום דלא דמי לכלאים צניצית, מכל מקום היבא דהעשה דלפני הדיבור יש לה חומר בעצמותה מה שאין צממה צהללא תעשה דוחתה הלא תעשה דלאחר הדיבור אס הוא קל ממנה, דצכהאי גוונא לא צעינן דומיא דכלאים צניצית.

לפי זה יש לומר דעד כאן לא אמר הירושלמי דעשה דמנה כיון דהיתה לפני הדיבור לא דחי לא תעשה, אלא לענין חדש, דהא שיטת הירושלמי קאי למאן דאמר דחדש נוהג בכל מקום וצכל זמן דכל מושבותיכם צכל מקום שאתם יושבים, וליכא שום חומר גצי מלות עשה דמנה נגד הלא תעשה דחדש, על כן צעינן לענין

א מה שנתבאר בפרקים הקודמים דלשיטת הרמב"ם (אף דאיסור חל על איסור בכולל, ואף דלכאורה עשה דוחה ל"ת במצה של איסור דלא ס"ל כתירוץ הירושלמי דעשה של קודם הדיבור אינו דוחה ואדרבה, מכל מקום) אין יוצאים במצה של איסור מטעם מצוה הבאה בעבירה, מכיון ד(אין לומר בזה עדל"ת כי אין העשה באותו דבר ממש שיש בו האיסור ו)לא הוי דומיא דכלאים בצניצית - וקושיית רבינו שמציע כאן נמצאת להלן אות ד'.

ב (ואין בו מיתה).

ג ראה לעיל פרק א'.

רמב"ן שאמר הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד י), אבל בשאר הדברות יקבלו מפי משה ביאורן עם שמועתם קול הדברים, ובשאר המצוות יאמינו במשה בכל.

(ז) זכור את יום השבת לקדשו, אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד ית' שהוא הנמצא⁸³ הוא הכורא הוא המבין והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וצוה שנכבד זכר שמו, וצוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא כרא הכל והיא מצוות השבת שהיא זכר למעשה בראשית. ואמר זכור את יום השבת לקדשו, ובמשנה תורה כתוב שמור את יום השבת לקדשו (דברים ה יא), ורבותינו אמרו בזה⁸⁴ זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפה להם⁸⁵, והכונה להם ז"ל כי זכור מצות עשה, וצוה שנזכור יום השבת לקדשו ולא נשכחהו, ושמור אצלם מצות לא תעשה⁸⁶, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה⁸⁷, יהיה שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו, ואין ראוי למשה שיחליף דברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה, אבל אם החליף בדבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה (דברים ה ז) כחסרון וא"ו, והוסיף אותה בועל שלשים (שם), וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות, אין בכך כלום, כי הכל אחד. והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד⁸⁸, ומפורש אמרו⁸⁹ נשים

שהוא רגיל בתלמוד. (ובכ"י ב-ג: לא יתנהו ובר"ד: לא ימכל) 89 ברכות כ ב. 90 ואע"פ שמצות עשה שהזמן גרמא היא. שאני הכא דאמר קרא זכור ושמור. 91 ספר הכהיר, אות קפ"ב. ומאי טעמא זכור ושמור, זכור לזכר ושמור לכלה. 92 כ"ה בזוהר בחוקתי (קטו ב). 93 ב"ק לב ב. 94 פסחים קו א. 95 מקור הדברים כפי"ו ר' עזריאל לשיר השירים (כתבי רמב"ן ח"ב עמ' תצו-ז). 96 יבמות ז א. ועי' גליון הש"ס לרעק"א שם ובספר יד מלאכי אות תקטו שהקשו שמהגמ"ט שם מוכח להיפך, שאמרו שם שאף שלא תעשה חמור מעשה מ"מ אתי עשה ודחי לה, אבל עכ"פ מכואר שלי"ת חמור, וכמשך חכמה דברים לדי יכ מכאר דעת הרמב"ן בזה הלשון: אף דלא תעשה חמור זה במי שעושה מרעת עצמו, אם כן העושה מעשה וממרה גדול חטאו ממי שאינו עושה מעשה ואינו מקיים רצון הש"י, אבל מי שעושה מרצון הש"י אם אנו נשקל מה יותר טוב אם לעבור הלא תעשה או לקיים העשה, על זה אמרין שהעושה מעשה מראה אהבה להמצוה, ומי שמונע מעשות לא תעשה הוא בגדר ירא, וגדולה מדת אהבה מהיראה. לכן עדיפא שחדתה העשה ללא תעשה, כיון שמה ששובש כלאים בציצית אין זה מצד המרי רק מצד צווי הש"י ללבוש ציצית, אבל כשעושה נגד רצון הש"י ודאי גדול הממרה ועונשו חמור ממי שמתעצל ואינו עושה מצוה.

ויזכרו את יום השבת, שיזכור בכל יום חשכון ימי השבוע עד שלא ישכח איזה יום השביעי, שהוא חייב לקדשו. ופי' לקדשו, לעשות לו מעלה יתרה על כל הימים. שלא תעשה בו מלאכה, כטעם קדוש השם אותו⁴. ודברי קדמונינו⁵ לזכור על היין, גם הוא נכון בדרך אסמכתא למי שאינו נזיר⁶, והוא במקום שימצא שם, כי איננו עובר על מצוה הדר בארץ אין יין שם. (ח) ששת ימים תעבד, מותר לך לעבד ואיננו מצוה.

4 כמו שה' קידש את יום השבת ושבת בו מכל מלאכה. 5 [פסחים קו א]. 6 [שהרי נזיר אסור לו לשחות אף יין של קידוש. ומכאן שאין חובת היין מן התורה. ראה נזיר ג ב].

83 מחו"ב המציאות. 84 מכלתא חדש פ"ז, שבועות כ ב. 85 אע"פ שיש כמה לשונות שנתחלפו בדברות השניות, לא הקפידו חז"ל בהם אלא בזה, [וראה רב"ע הארוך לעיל פסוק א]. 86 עיין ברא"ש שהקשה הלא שמור זה השמר דעשה הוא, וכל השמר רעשה עשה הוא, ועור לפי פירושו זה יהיה קדוש היום עשה ולא תעשה, ולא מצאנו זה בשום מקום. ע"ש שמאר"ק בקושיות. ועיין דברי רבינו להלן כג יג. שיש כאן גם ל"ת. ובמקומי שמואל (פרשת ואחחנן) כתב שודאי לא כיוון הרמב"ן שכשלא יזכיר קדוש היום יאה עובר על שחילל את השבת. והעד, שהרי כתב הרמב"ן "כי זכור מצות עשה, וצוה שנזכר יום השבת לקדשו ולא נשכחהו" ולא אמר ולא נחללהו. הרי מכואר כי בהעדר קידוש היום שכחה יש ולא חילול, כי חילול לא יקרא אלא במלאכות של חול דוקא. נמצא שגם הרמב"ן סובר כי מצות הקדוש עשה דוקא הוא. 87 עירובין צו א. 88 ראה תפארת ישראל למהר"ל פרק מג שמפרש שרבינו רמו כאן לדברי רב"ע (בפסוק א) שמרבה להקשות על דברי חז"ל כמה שאמרו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, וכתוב לבסוף "ואין הדעת סובלת כל אלה הדברים". על זה עונה רבינו כי רק מי שאינו רגיל בתלמוד לא יסבול באורו הנכון הזה. וככ"י א מצאתי שמעל לתיבת אינו כתב מלת שהוא, לפי זה לשון רבינו יותר נכון: והטעם הוה לא יסבול אותו אלא מי

83 מחו"ב המציאות. 84 מכלתא חדש פ"ז, שבועות כ ב. 85 אע"פ שיש כמה לשונות שנתחלפו בדברות השניות, לא הקפידו חז"ל בהם אלא בזה, [וראה רב"ע הארוך לעיל פסוק א]. 86 עיין ברא"ש שהקשה הלא שמור זה השמר דעשה הוא, וכל השמר רעשה עשה הוא, ועור לפי פירושו זה יהיה קדוש היום עשה ולא תעשה, ולא מצאנו זה בשום מקום. ע"ש שמאר"ק בקושיות. ועיין דברי רבינו להלן כג יג. שיש כאן גם ל"ת. ובמקומי שמואל (פרשת ואחחנן) כתב שודאי לא כיוון הרמב"ן שכשלא יזכיר קדוש היום יאה עובר על שחילל את השבת. והעד, שהרי כתב הרמב"ן "כי זכור מצות עשה, וצוה שנזכר יום השבת לקדשו ולא נשכחהו" ולא אמר ולא נחללהו. הרי מכואר כי בהעדר קידוש היום שכחה יש ולא חילול, כי חילול לא יקרא אלא במלאכות של חול דוקא. נמצא שגם הרמב"ן סובר כי מצות הקדוש עשה דוקא הוא. 87 עירובין צו א. 88 ראה תפארת ישראל למהר"ל פרק מג שמפרש שרבינו רמו כאן לדברי רב"ע (בפסוק א) שמרבה להקשות על דברי חז"ל כמה שאמרו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, וכתוב לבסוף "ואין הדעת סובלת כל אלה הדברים". על זה עונה רבינו כי רק מי שאינו רגיל בתלמוד לא יסבול באורו הנכון הזה. וככ"י א מצאתי שמעל לתיבת אינו כתב מלת שהוא, לפי זה לשון רבינו יותר נכון: והטעם הוה לא יסבול אותו אלא מי

ראב"ע מאיש ועד אשה, כי כן כתוב⁹¹. והגבעונים היו חטבי עצים ושאבי מים בבית הכהן הגדול⁹², והנה השם לא נקה בן שלא שמר שבועת האב⁹³. אף כי הנשבע בעצמו. וכן נשבעו שנים אנשים מרגלים לרחב⁹⁴ והיא כנענית, והחיה בני ישראל⁹⁵ בעבור שבועת שנים, לא ידענו מי הם⁹⁶. ואם כדרך הדרש שהיה אחד מהם כלב⁹⁷, לא יתכן, בעבור שהיה כימים ההם קרוב אל שמונים שנה⁹⁸ (יהושע יד י), והכתוב [אומר]⁹⁹ כי אלה המרגלים היו נערים¹. והנה משה נביא הנביאים בעת התעסק כל ישראל לנצל את מצרים, ועיני כל ישראל עליו, אז התעסק בעצמות יוסף בעבור שהשביע את בני ישראל², וכל זה בעבור חומר השבועה. ודוד אמר נשבע להרע ולא ימיר (תהלים טו ד), גם שלמה בנו הרג את שמעי וכן אמר לו שהשביעו בשם³. והארכתי בדברים, למען ראיתי את בני גלותנו במלכות ישמעאל ואדום נשבעים בשם בכל רגע עד שהיה להם לחק, ולא ירגישו שנשבעו. ואם

91 ש"א כב יט. 92 ראה יבמות עב ב וירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ו. 93 יוחנן שלא שמר שבועת שאול, ש"א יד. 94 יהושע ב יז-כ. 95 שם ו כג. 96 לא נתפרש במקרא מי הם. 97 תנחומא שלח א. 98 יהושע ד י. 99 [ע"פ כ"י בחדפסטן]. 1 יהושע ו כג. 2 לעיל יג ב. 3 מ"א ב. 4.

הוא מזכירו גם במאכליו ואוכל לכבוד שבת כל ימי חייו, והלל רמב"ן עצמו מודה במדרש של שמאי, אבל היתה בו מדה אחרת במאכלים מפני שכל מעשיו היו לשם שמים, והיה בוטח בה' שיומין לו לשבת מנה יפה מכל הימים. אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה י'), שהיה טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש¹⁵, אף כאן צוה שנזכור את יום השבת בקדשנו אותו. וכך אמרו במכילתא¹⁶, לקדשו, קדשהו בכרכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל ושמתם את השבת (להלן לא יד), וזהו קדוש היום והוא מן התורה, אינו אסמכתא. וכך אמרו¹⁷ נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, וזה על קדוש הלילה, לפי שכל הטעונין קדוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת, כגון קדוש החדש, וקדוש היובל, אבל ביום אסמכתא, ואין אומר בו מקודש כלל שדיינו בפעם אחת בכניסתו, וכן על היין אסמכתא ואינו קבע כלל, ובגמרא פסחים¹⁸ אמרו זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא ביום, כלילה מנין, ת"ל את יום השבת, האי תנא מהדר אליילא ונסכ ליה קרא דיממא, ועוד עיקר קדושה כלילה הוא, אלא הכי קאמר זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא כלילה ביום מנין, ת"ל את יום השבת, וכן הברייתא שבמכילתא נתרץ בה אין לי אלא כלילה שהוא עיקר הקדוש ליום מנין וכו'¹⁹, אסמכתא בעלמא, ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממלת לקדשו, אבל זכור את יום השבת מצוה לזכור תמיד ככל יום כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה²⁰ במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו, ודע זה. (ח-ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ענין עבודה היא מלאכה שאינה להנאת הגוף כאוכל גפש וכיוצא בה, כענין שנאמר ובכל עבודה בשדה (לעיל א יד), כי תעבוד את האדמה (בראשית ד יב), ונעבדתם ונזרעתם (יחזקאל לו ט), וכאשר אפרש²¹ עוד בע"ה. ולכך אמר ששת ימים תעבוד את האדמה ועשית כל מלאכתך, אשר היא לצורך גופך ולהנאתך, כענין את אשר תאפו אפו (לעיל טז כג), ובשבת לא תעשה שום מלאכה. אתה ופונך וכתך, הקטנים, הזהירנו בשבת שלא יעשו הבנים הקטנים מלאכה לדעתנו וברצוננו. ועבדך ואמתך, העבדים שملו וטבלו שחייבין בכל דיני השבת כישראל, כמו שאמר במשנה תורה למען ינוח עבדך ואמתך כמון (דברים ה יג), ואלו חייבין ככל המצות כנשים כמו שפורש בדברי רבותינו²², וראוי היה שיזהיר להם בעצמם כי הם עצמם מצווים בשבת, אבל דבר הכתוב עמנו מפני שהעבדים ברשותנו לומר ששבתתם עלינו ואם לא נמנעו אנחנו נענשים עליהם, ועוד בעבור שעם ישראל ידבר אלהים בכל עשרת הדברות. וגרך אשר בשעריך, על דרך הפשט גר"שער לעולם הוא גר תושב שבא לגור בשעריך, עירנו וקבל עליו שבע מצות בני נח, והוא הנקרא גר אוכל נבלות שאמר בו הכתוב לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה (דברים יד כא), ולכן

11 יום ראשון קורין יום החמה יום שני יום הלכנה וכן כולם (זה ינחמו).
12 [ראב"ע פי' הארוך לעיל פסוק א ליד הע' 39]. 13 ר"ל מה שאנו מפרשים המצוה לזכור בכל יום ע"ד שאמרו אל תהא מונה כדרך שאחרים מונים והו' מדרשו של שמאי: זכירה עד שלא תבא. 14 ביצה טז א. 15 ע"י ר"ה ח ב: שנים אחת מקדש, וברש"י: כששנת יובל נכנסת מצוה על ב"ד לומר מקודשת השנה, והשוה רבנו ברבנו בריקרא כה י. 16 בחדש פ"ז. 17 ברכות כ ב. 18 ק"א. 19 בהעמק שאלה להנצי"ב (יתרו שאילתא נד אות א) הקשה כמה ק"ל על פי' הרמב"ן במכילתא [אמנם בספר והזהיר כה ב ובמדרש תנאים דברים דף כא גורסים בהדיא במכילתא כפירוש הרמב"ן, אין לי אלא קדושה ללילה קדושה ליום מנין, ראה מכילתא מהדר' הורוויץ עמ' 229]. 20 שנהיה מונים כל הימים לשם שבת ושנקדשהו בכרכה בכניסתו. 21 ויקרא כג ז. 22 חגיגה ד א.

ועושיין בו דין⁹⁷ כגון מלקות ומיתה, ואין עושיין בו דין כמצות עשה⁹⁸ כלל אלא במורדין כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו⁹⁹. וכתב רש"י זכור, תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נודמן לו חלק¹ יפה מזמינו לשבת, וזהו ברייתא היא ששנויה במכילתא² כך, רבי אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גריון אומר זכור את יום השבת לקדשו ותהא זוכרו מאחד בשבת שאם נודמן לך חלק יפה תהא מתקנו לשבת. אבל בלשון יחיד היא שנויה, ואינה הלכה, שהרי בגמרא אמרו³, תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר ברוך ה' יום יום יעמס לנו (תהלים סח כ). תניא נמי הכי בית שמאי אומרים בחד בשביך לשבתך, וב"ה אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו. ובמכילתא אחרת⁴ שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא, שמירה משתכא, ומעשה⁵ כשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה לשבת כלי חדש אומר זה לשבת. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שהיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים, והלכה היא כדברי ב"ה⁶. ועל דרך הפשט אמרו שהיא מצוה שזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר כי אות היא ביני וביניכם (להלן לא יג), וזה עיקר גדול באמונת האל. וטעם לקדשו, שיהא זכרוננו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוון (ישעיה נח יג). והטעם שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשנו בדרכי ה' וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת (מ"ב ד כג), שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל⁷ מכלל דבחדש ושבת בעי למיזיל. וזה טעם שביתת הבהמה שלא. תהא בלבנו מחשבה עליה, ולכך אמרו ז"ל⁸ שהשבת שקולה כנגד כל מצות שבתורה, כמו שאמרו בע"ג⁹, מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחדוש ובהשגחה ובנבואה. ובמכילתא¹⁰, רבי יצחק אומר לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים אלא שתהא מונה לשם שבת. ופירושה שהגויים מוניין בימי השבוע לשם הימים עצמן, יקראו לכל יום שם בפני עצמו, או על שמות המשרתים כנוצרים¹¹, או שמות אחרים שיקראו להם, וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצוה שנצטוונו בו לזכור תמיד בכל יום וזה פשוטו של מקרא, וכך פירש ר"א¹². ואומר אני שזהו מדרשו של שמאי הזקן¹³ שפירש מצות זכור עד שלא תבא, כלומר שלא נשכחהו בשום פנים, אבל הזכירו בכרייתא¹⁴ עוד מדת חסידותו שהיה

97 כי כשיעבור על המדה ההיא תחול עליו (רקאנטו), פי' המדה עצמה שהיא מדת הדין היא תחול עליו ופוגעת בו (באור הלבוש). 98 היוצא ממדת רחמים חרץ ממכת מרדות שהיא מדרבנן. פי' שכחם גם כן תורה שבעל פה שהיא דין (שם). 99 כתובות פו א-ב. 1 ברש"י: חפץ. 2 בחדש פ"ז. בשנויים קלים. 3 ביצה טז א. 4 מכילתא דרשב"י לפסוק שלפנינו בשנויים קלים. 5 שם: ואמרו עליו על שמאי. 6 ע"י ברא"ם שתירץ שלא נחלקו בית הלל עם בית שמאי אלא בענין המאכלות. ולכן אם יהיה הלכה כבית הלל אינו אלא בענין המאכלות, שהם דבריו המצויים תמיד וראוי לומר עליהם ברוך ה' יום יום, אבל הברייתא של המכילתא האחרת שהמחלוקת שבין שמאי הזקן והלל הזקן היא על התפצוץ הנאים והכלים החדשים שאינם מצויים תמיד, ולא מצינו שנחלקו בהם בית שמאי ובית הלל נימא בהו הלכה כשמאי הזקן. וע"י בגור אריה. 7 ר"ה טז ב. 8 יריר' ברכות פ"א ה"ה. 9 ע"י חולין ה א [וראה רש"י להלן כג יב]. 10 בחדש פ"ז.

רבי חיים הלוי סאלאוויצ'יק אב"ד ור"מ בריסק

בגדרי פטור אונס

[דף ב:]

ישאר הרצון בלי מעשה, ואין לנו על מה לחייבו¹. ודוגמא לדבר מצינו בתחבו לו חבירו בבית הבליעה, דהתם אין חסר במעשה האכילה כלום, והטעם כמוש"כ בתוס' הרא"ש שם דמילתא דפשיטא הוא שאם האכילוהו לאדם דבר איסור חייב כאילו הוא עצמו היה אוכלו הואיל ונהנה, ומבואר דס"ל דאין צריך שהוא עצמו יכניס לתוך פיו, דלענין זה שיהא קרוי מעשה אכילה אין צריך שהוא יכניס המאכל לתוך פיו אלא כל שנהנה מן האכילה כבר חשוב כזה מעשה אכילה, אלא שאם היה באונס איכא פטורא דולנערה לא תעשה דבר, וא"כ אם יצטרף לזה גם רצון שפיר יהא חייב כיון דשוב יהיה מעשה ברצון שחייב עליה. וכן באשה הנבעלת, שפיר מיקרי ביאה אף בלא שום מעשה מצדה. וכדמוכח בב"ק [לב,א] דאמרינן דבביאה איהו קעביד מעשה ומקשינן 'והיא לא והכתיב ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם', ומתריצין 'הנאה לתרוויהו אית להו מעשה איהו קעביד'. ובתוס' ד"ה 'איהו' כ' וז"ל 'ומיהו לענין חטאת ולענין מלקות חייבת דרחמנא אחשביה להנאה מעשה'. הרי דלענין חיוב חשיבא הנאת הגוף כמעשה, וא"כ גם בנבעלה באונס הרי נהנית וחשיב שעשתה מעשה, אלא דכיון דהיה באונס איכא פטורא דולנערה לא תעשה דבר, ולהכי שפיר הכ"נ אם נצטרף רצון דשוב חשיב מעשה ברצון ליכא שום פטורא.

אולם כ"ז הוא בחלבים ועריות שהם דברים התלויים בהנאת הגוף, אבל בדבר התלוי במעשה ממש ודאי דאינו כן, וכגון ברציחה שכ' התוס' ביבמות [נג,ב] דדינא דיהרג ואל יעבור ברוצח הוא רק במאנסין אותו להרוג בידיים, אבל אם רוצים לזורקו על התינוק ויתמעך בזה אדרבה אמרינן איפכא דמאי חזית דדמיה דחבריה סמיק טפי מדמי דידך, כיון דאין הורג בידיים ולא הוי אלא קרקע עולם בעלמא. ונראה דבכה"ג חסר במעשה הרציחה לגמרי דברציחה בעינן שיהיה במעשיו וכוחו, וכשזורקין אותו על התינוק הרי הוא כאבן בעלמא, ולכן אף אם יעשה זה מרצונו לא יתחייב כיון שכלל לא חשיב מעשה ידיה².

וכיון שביארנו דאיכא ב' אופנים של אונס, דבחלבים ועריות אין חסרון במעשה ורק יש פטור מן העונש מפני שחסר ברצון, אבל ברוצח וכל שאר דברים התלויים

בגמ' [ב,ב] איתא 'אמר רבא ולענין גיטין אינו כן אלמא קסבר רבא אין אונס בגיטין מנא ליה וכו', איכא דאמרי אמר רבא וכן לענין גיטין אלמא קסבר רבא יש אונס בגיטין, ע"כ. ומבואר בגמ' דנפק"מ כשאמר הרי זה גיטך מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד י"ב חודש וגאנס ולא בא דהדין הוא דלמ"ד יש אונס בגיטין אמרי' שהתנאי לא נתקיים והגט בטל.

והפנ"י הקשה דלכאורה אפי' אי יש אונס בגיטין איך שייך למימר דאינו גט כלל ומותרת להתייבם, דמידי ספיקא מיהא לא נפקא, דשמא אף אם לא אירע האונס נמי לא היה בדעתו לקיים התנאי ולבא בתוך י"ב חודש. ומבואר דס"ל להפנ"י דכל דבר הנעשה לאונסו של אדם שאף בלא האונס נמי היה עושה הדבר מרצונו, כיון שרוצה אין זה נקרא אונס כלל.

ולכאורה כסברא זו משמע בכמה מקומות, כגון הא דאיתא בגמ' לקמן [ג,ב] דמקשינן 'ולדרוש להו דאונס שרי', ומתריצין בגמ' 'דאיכא פרוצות', ופרש"י 'דאי מקלינן להו עבדי ברצון ונאסרות על בעליהן', הרי דאע"פ שבלא"ה נבעלת באונס, מ"מ אם היא ג"כ רוצה חשיב רצון ונאסרת לבעלה, וכן מוכח בגמ' לקמן [נא,ב] דתחילתה באונס וסופה ברצון נאסרת אליבא דאבוה דשמואל, וגם רבא דפליג ומתירה אין זה רק משום דסבר יצר אלכשה ופרש"י דגם זה אונס, אבל אי הוה חשיב רצון לא הוה מהני מה דבלא"ה היה נעשה הדבר גם בלא רצונה. וכן מלקמן [לב,ב] בתחב לו חבירו תרומה לתוך בית הבליעה אי דלא מצי לאהדורה אמאי חייב ופרש"י אמאי חייב מיתה אונס הוא, ובתוס' הקשו דלוקי כגון שמרצונו מניח לו לתחוב דהשתא ודאי חייב מיתה אע"ג דלא מצי לאהדורה, ואי כוונתם שיש רצון עם האונס, מוכח נמי דכל שיש רצון לא חשיב אונס אף דבלא"ה היה תוחב לו.

ונראה שיש לחלק, דיש אופנים של אונס שאין חסר אלא הרצון והמזיד אבל במעשה החיוב מצד עצמו לא חסר כלום ופטור רק מקרא דולנערה לא תעשה דבר דעל מעשה באונס אין מחייבים אותו, ולהכי כל שיהיה גם רצון שוב יהיה מעשה ברצון ולא יהיה בו פטורא, ויש אופנים שע"י האונס נתחסר המעשה עצמו, ולהכי אפי' יהא ברצון

¹ דולנערה לא תעשה דבר.

² עיין חידושי רבנו חיים על הרמב"ם בהלכות יסודי התורה.

¹ עיין חידושי הגר"ח (סטנסיל) סימן רכ"ח דגבי נזיקין בשעשה מעשה נזק באונס הוכיח דחשיב שעשה המעשה רק רחמנא פטריה מקרא

גט מתפרשים דבריו שמעצמו לא יבא, כלומר שהיה אפשר לו לבא ומעצמו נמנע ולא בא והגדרתו הוא שצריך מעשה של אם לא באתי, וכיון שכן אם אירע אונס שלא יכל לבא נמצא שחסר במעשה של לא באתי, ומשום שפיר מתורצת קושיית הפנ"י דבמקום דהחסרון הוא בעצם המעשה נתבאר לנו דאז אפי"ו אם ירצה עדיין לא יחשב מעשה שלו ולכן עדיין הוא נקרא אנוס.

במעשה חסר גם את עצם המעשה. נראה פשוט לדמות קיום התנאי ע"י אונס לרוצה, דשפיר יש לומר דתנאי המתקיים באונס אין זה רק מפטורא דקרא ד'ולנערה לא תעשה דבר', אלא שחסר בעצם המעשה, וביאור הדברים הוא דהנה זה פשוט דבתנאי של אם באתי יהא גט והביאורו באונס הרי פשוט שאין זו ביאה דבעינן מעשה ביאה וליכא, ונראה דגם בתנאי של אם לא באתי יהא

בדין פתח פתוח ונגדרי ספק טומאה ברה"י

[דף ט.]

מותרת וברצון אסור אם הרצון הוא חלק בעיקר שם טומאה דסוטה, דרק ביאת רצון היא טומאה אבל ביאת אונס לא היא טומאה בכלל ולהכי רק זנות ברצון אסורה, או דנימא דעיקר השם זנות וטומאה היא המעשה ביאה בלבד, אלא דאיכא תנאי באיסור בעל באשת ישראל דרק ע"י ביאה ברצון נאסרת אבל הזנות וטומאה היא במעשה ביאה לחוד. ויש להביא ראי' מהא דאיתא ביבמות [נו,ב] דקתני התם אשת ישראל שנאנסה מותרת לו ואע"פ דאיכא מעשה זנות, מ"מ לא סגי לאוסרה לבעלה דבעינן עוד הכשר גדול מזה דהיינו שהמעשה יהא ברצון, וא"כ גם זה הספק אם באונס אם ברצון הוא כעין ספק אם מוכשרת לקבל טומאה, והיינו אם היה המעשה באונס אינה יכולה לקבל טומאה ולהאסר לבעלה, ולכן הוא ספק התלוי בידה, והיכי דהוי הספק בידה לא הוא ספק טומאה אלא ספק איסור והיכי דהוי ספק ספיקא פסקינן לקולא, ולהכי פריך הגמ' הא הוי ספק ספיקא וכו'.

ובמה שפירשנו דהביאה היא עצם הטומאה האוסרת והדין רצון דבעי הוי רק תנאי, יתבארו היטב דברי התוס'

[ט,א] ד"ה 'ומי' דהקשו לפי מה דס"ד דהאומר פ"פ מצאתי אינו נאמן לאוסרה עליו, תקשי לנו מתניתין דקידושין [סה,א] דקתני האומר קידשתך אסור בקרובותיה וכו'. ותירצו דהמקשה קסבר דהביאה בלא עדים לא פסלה דאין דבר שבעררה פחות משנים וכו'. ודברי התוס' אינם מובנים כל עיקר דאם כן היכי נאסרת בקינוי וסתירה הלא ליכא שם עדים על המעשה עצמו ואין נאסרת. והנראה³ דעל זה היה אפשר לומר דבפרשת סוטה נתחדש דעצם הקינוי וסתירה הוי טומאה מצד עצמה ולא רק ספק של הביאת זנות, ברם עדיין קשה מסקנת התוס' דמסיק וז"ל 'אבל מהא דאמרינן דאמר ר"א דנאמן בלא עדים פריך שפיר, ומשמע דאילו היו עדים על הפ"פ אתי שפיר דנאמן לאוסרה עליו, וקשה הלא לא הוי שם עדים שראו המעשה עצמו וצ"ע.

והנראה בזה דהנה הרמ"א בס' מ"ב סע' ד' הביא בשם תשו' הרשב"א סי' תש"פ וז"ל 'וצריכים לראות הנתניה ממש לידה או לרשותה, אבל אם לא ראו הנתניה

איתא בגמ' בכתובות [ט,א] אמר ר"א האומר פתח פתוח מצאתי נאמן, ואמאי הא הוי ספק ספקא ספק תחתיו ספק אינו תחתיו, ואת"ל תחתיו שמא באונס וכו'. ובשיטה מקובצת שם הק' דהא ספק טומאה ברשות היחיד הוא וס"ס טמא כמו סוטה. ותירצו דהא דאמרינן ספק טומאה ברשות היחיד ספיקו טמא, היינו דוקא בספק אם נגע אם לא נגע, אבל היכא דמספקינן אם בכלל הי' טומאה או לאו, כה"ג לא אמרינן ספק טומאה ברה"י טמא ע"ש. ולכאורה יש לתמוה על דבריהם דהנה מצינו כה"ג בנוגע בספק מת ספק לא מת, ושם ג"כ הוי הדין דספק טומאה ברה"י וטמא, ועיין שם בשיטה דהעירו על זה, ותירץ שם דספק טומאה ברה"י דספיקו טמא היינו דוקא היכי דמוחזק טומאה ברה"י, אבל היכא דלא מוחזק ברה"י לא והכא לא הוי הבועל מוחזק, ובאמת לא סגי בכך דהרי הרמב"ם כתב בהל' סוטה פ"א דאפילו חמישה בועלים נסתרו באשה אחת ולא שהו אלא כדי ביאה אחת אסורה על כולם משום דהוי ספק טומאה ברה"י וספיקו טמא, אלא ודאי דגם בכה"ג אמרינן ספיקו טמא.

והנראה בזה דהא דאמרינן ספק טומאה ברה"י ספיקו טמא היינו כגון דהוי ספק אם היה שרץ או לא, דהוי ספק נגע דהיינו אם היה שרץ או לא, דחשיב כה"ג ספק נגע דהיינו אם נטמא מחמת הטומאה שהיה ברה"י, אבל היכי דהספק אם הדבר יכול לקבל טומאה בכלל, כגון ספק אם הי' כלי בשעת נגיעה או לא, דהוי ספק אם הדבר מוכשר לקבל טומאה, בזה לא אמרינן ספק טומאה ברה"י הוי ספק כוראי אלא דינו ככל ספק איסור, והשתא אתי שפיר מה דאמרינן בגמרא דידן דאיכא ספק ספיקא ואין להקשות הא ספק סוטה אמרינן דספק כוראי וכל ספיקות שאתה יכול להרבות אמרינן ספק טומאה ברה"י ספקו טמא, דהכא איכא ספק תחתיו ספק אינו תחתיו, ונמצא דמספקינן דילמא לאו תחתיו נבעלה ואינה מוכשרת לקבל טומאה, ובהך ספיקא ליכא להך דינא דספק טומאה ברה"י כנ"ל³.

והנה בהך ספיקא אחריתא דספק באונס ספק ברצון, יש לחקור כהא דאמרינן דאשת ישראל שזינתה באונס

³ קינוי וסתירה ע"ש. ⁴ עיין שם בחידושי רבינו חיים הלוי שהאריך ביסוד זה.

³ עי' ח'י' רבינו חיים הלוי פ"ו מיבוס הי"ט שתי' קו' השטמ"ק באופן אחר, והוא דגוה"כ הוא דההלכה דספק סוטה לא נאמרה אלא ע"י

רק ע"י הקרבת הכהן לעבודה אינה כשרה רק
 צכהו צכהיג לכיע מותר האחר לעצור צפניל חצירו
 וכמיש גיב צתוהיכ ציונא סס דעהיע עי דתשונה
 דליה דגצי הסיי דכיון דליא לקיים רק עיי סניהס
 כך הוא המדה דלחי עודלית של חצירו יערס וליע
 מדי הוס' גיעין מיל דיה ליסח אך דמדי המוס'
 קנה לייע כן מלכתבו קחמח פהוא ענעס דללחיה
 כוי ועי נוציה חאהיע ק"י קיע ועי ארץ לצי חלחיה
 ק"י יצי. אחיז רחיתי צצ"ל חרה ק"י חיי שפסל
 צוה מדין ערבות שכתבתי לעיל ויעו"ק עוד צפ"י
 מ' — וגם יל דעהיע דוחה עי דמכה עי דהשלמה
 חף פהוא צפני צכ"א דכמו דתשונה דוחה צכהיג
 משום פהוא עי דקודס הדיבור היכ מקח. וצגוף הקו'
 דלחליח צפניל סזיכה חצירו יל כמיש צערך ס"י
 לחרץ קו' המוס' גיעין מיל דעלוה דלסנה ילה פהוא
 יסוב העולם הוי כחילו יכה גם הוא והיז קנה דכח
 קנה מחקים העולם וכן קרצנות דלמרי' אלמלא
 מעבודות לא נתקיימו פמים וארץ וכן כל מלוה שעל
 ידה קיום העולם איכ כיא זכה ע"ז ליה צכלל חמח
 צפניל סזיכה חצירו דכ"א זכה וכהיג כמנו החוק'
 צצ"ק כ"צ ע"צ דיה צגדי צסס הריצים יעו"ס ועיו"ק צוה
 כמה קו' צהא דלחליח וכו' וכמו כן י"ל גצי תשונה
 דלמנו ציונא סס דמציא רפוחה לעולם וגם
 צערס צפ"י ורוח חלקים מרחפת ע"פ המים זה השונה
 הרי דקיום כקאלו ית' ע"י השונה.

עו"י ציפוב קו' הנהרטיא על רטיי דלא נקע
 יולדת דהנס התוק' הקשו דליך דחי עסס
 דסקה עי דססלמה הא ליה צעידנח ויל לפי"ד
 הסקקי חוס' זכמים ל"ו דחס איא לקיים העשה צע"א
 ל"צ צעידנח ועי אריח פקחים פיה ויס להקציר
 דהעעס דבע" צעידנח י"ל כמו דלמרי' צנדרים "
 סלא ילמח לדי קרצן דלמח עפיק סיס לצסלה וצנחיק
 צפ"י צרלסית הציא צסס המו"ח דהעעס קמח ימות
 והרליש סס כחצ עקוס פנח יחזור צו והנחיק דחה
 טעס המו"ח והציא צסס הזהר טעס אחר וצמורה'ס
 ח"צ צ"סססחוח לטי' ל"ז חלויה הציא ונהיקועיק
 סכהצ צסס הירושלמי דעפנח פנח ימות וגם צוהר
 ולחחנן מצוחר כן (ולכחורה י"ל כדי הנחיק דכיון
 דלמרי' מיתה ליט, וצמרע מיתה פתאוועיית כמיש
 צפיהינו ריט יומא איכ אין לחוס לזה אצל יל דעקוס
 חומר ל"ח חסשו גם לליש וכמיש ה"ז איח ס"י ח'
 קקיה דעקוס חומר ל"ח החומריו לצדוק הל"ית ולא
 אוקמי' אחוקה) ומעטה ח"ז י"ל דמטיה צע"י צעידנח
 דיס לחוש פנח יעלך ולא יקיים אחיכ העשה או
 פנח ימות אלא דפנח יעלך אין לחוש דחס לא ילה
 לקיים העשה כוסין לחוח לקיים כדלמרי' צכחוצות
 סיו וצמרע צכהיג דחס לא יקיים העשה נמלא סענר
 למפרע על הל"ית וע"י סיקיים העשה יחקן החיקור
 צודלי כפינן ופספר י"ל דצכהיג גם חמיש פנחנן
 סכרו צ"דה כוסין ועי פיק דיצמות וצחוק' סס דיה
 קועיב דיה עפנח ועי צחוק' לקונפיח רע"צ דמסנע
 דרק היכי דלינו ממויב יס לחוש פנח לא יקיים ע"ש
 אך יס לחוש פנח ימות ונהי דועיתה ליס וכייל וכמיש
 סחוק' צוקה כ"ד ע"א דלמיתה לזנן מועט ליח זה
 הוא צעקוס פחינו עוקה איסור אצל לחתיר לעצור
 על ל"ח דעכסיו עוקה איסור ודלי אלא שיחוקן אחיכ
 ע"י קיום העי' יס לחוש גם ללא סכחח כיון סחחיקור
 ודחי וכמיש הרעצ"א דכמו צככנת חגוף יס לחוש
 על ל"ח מאלף עכרכי צוה פנוגע לנפס אולס כ"ז

היכי שפספר לקיים העי אחיכ צלא עקירת הלא
 אצל היכי פחיל צע"א איכ י"ל דח"ל לחוש למיעוס
 דליס מצני לעצור על הל"ית כיון דע"ז לא יתקיים
 העשה איכ צכדי סלא יתצול מהמיש אין לחוש
 למילתא דליס וצמרע לעעס הרעצ"ן דמטיה עדלית
 משום דעשה חסוב יוחר ככודע ומטיה היכי דליא
 צע"א ליצ צעידנח משום דלין לחוש צכהיג לליס
 [וי"ל עוד דגם חס ימות הו"ל חונק וחו"סא כע"ז
 דלא עציב עי ס"ך חרעו ס"י כיא אלא דצחפסר
 צע"א אינו מחויב להכניס עלמו צקפס חונק כיון
 דלפספר צלא עצירה וכמו צח"כא לצרורי דלא סמכי
 אחוקה ועי מציא ס"י ח' [וינוסצ קו' החוק' דכחן
 איא צע"א וליצ צעידנח, ועפ"ז י"ל דגצי חקה לפמיש
 החוק' כחוצות פ"א דמיתה סכחח לגבייה וע"ש ר"ב
 ע"א דיה רלה וצריצים חונח צחוי"ע נדה צמסנה
 סח"י חלשה קלרים מח"י חליש י"ל דלגצה צע"י
 צעידנח גם צח"ח צע"א משום דלמילתא דסכחח יס
 לחוש גם צכהיג (וצוה י"ל די הריח דעעשה דריס
 ל"צ צעידנח דלמרי' צחמורה דליבור אינן מתיס אך
 יס לדחות דעי דריס ר"ל גם לגצי יחיד אלא פהוא
 עי דריס ועי מציא תמו"ז) ומטיה לא נקט רטיי
 יולדת דלגצה לא דחי העי' העי' דהשלמה וצחוק' דליה
 צעידנח כקו' החוק' אלא דיס לדחות דכל העעס
 דמיתה סכחח גצה כ"י החוק' צכחוצוה סס מכוס
 סמוססכנות צל"דה וכלן ככר י"דה אך י"ל ללי"דך
 גיקח דגם אחר הל"דה הוא צככנה כל ז"י וגם
 חמרי' לא פלוג וצוה יס לדרע טבעא דקרא דלמח
 רחמנא גצי פילוח הקן דלפי" לטהר את המלורע
 חקור לעצור חף דצכ"ע עי חומר דוחה עי הקל
 וליצ צעידנח כמיש החוק' כלן והוא משום דגצי
 כהיק נלמח למען ילריכו"ן מו"ך וד"ס נדרשין נוערוקין
 מכלל הן כו' ואיכ כצפוצר על העי' דשהיק יס לחוש
 יוחר פנח ימות ולא יקיים העי'.

וע"פ דצרינו י"ל קו' החוק' דליה צעידנח דכיון
 דחא דצפ"י צעידנח נקוס חסס פנח ימות
 וצחיקור עי אין להמחיר כמיש כה"א בחוק' מנחות
 ק"ח ע"א דיה וחא דצעשה ליס גצירה וי"ל וגם דעשה
 דהשלמה חסוב כללו דהוא לאו הציא עכ"פ.

ובגוף הדנר שכתבו החוק' דחא דהכחנים עונרים
 צע"י דהשלמה היא מעעס דלחליח צפניל
 סזיכה חצירו לכחורה לייע מהח דענחות מ"ח דליא
 חמח צחמחח צפניל סחוכה צבולה ועכס"ב צח"ס
 אחר אך ככר הרגישו החוק' סס מזה וכנראה דק"ל
 דלין לדמוה זל"ז ועי צפתייה דרע"ת מוח י"ג.

ודלום רח"ת צפ"י זכרון סמואל על גיעין דכ"א
 סכהצ צעפנח דלמרי' מלי אולמח דח"י
 ע"י מהחי עקה למי דהעעס דעדל"ת י"ל עפ"ז
 המצוחר צפוקקיס דלונקא כמחן דלא עציב אצל לא
 כמחן דעציב עי מזה צפ"ך חרעו ס"י כיא ואיכ צוה
 ספעדלית הנה הוא עקיים העי' ועל הל"ח לא ענר
 כיון דהוא חונק צליווי העקוס לעצור על הל"ח ואיכ
 חמרי' צוה חונקא כמחן דלא עציב עשאי"ח ח"י כמחן
 דלא ידחה העי' לל"ת איכ לא קיים העי' דלונקא
 כמחן דעציב ליא ולפי"ז היכא פסניסס צקיום העי'
 ח"ן יתור ח' על חצירו לכך דלמרי' מלי אולמח כ"ז
 ולכחורה נדח דצרינו ממה דלמרי' גם כחן מלי אולמח
 כו' דסרי כחן עי דהשלמה הוא צחח"ת דהוא לאו
 הצוכיע ואיכ ספיר י"ל דעדיף העי' דחכילת שלמים
 לדחה עי דהשלמה דחז חמרי' חונקא כמחן דלא
 עציב